

- १०.१ लाभांश अर्थ
- १०.२ लाभांशाची वैशिष्ट्ये
- १०.३ लाभांशासंबंधी कायदेशीर तरतुदी
 - १०.३.१ लाभांश स्रोतासंबंधी कायदेशीर तरतुदी
 - १०.३.२ लाभांश घोषणेसंबंधीच्या कायदेशीर तरतुदी
 - १०.३.३ लाभांश वाटपासंबंधीच्या कायदेशीर तरतुदी
- १०.४ न दिलेला आणि मागणी न केलेला लाभांश
- १०.५ लाभांश वाटपाच्या पद्धती
- १०.६ अंतरिम लाभांश
- १०.७ व्याज
 - १०.७.१ अर्थ
 - १०.७.२ वैशिष्ट्ये
- १०.८ फरक

प्रस्तावना

कंपनीसह सर्व व्यवसाय संस्थांचे मुख्य उद्दिष्ट नफा मिळवणे व त्याचे महत्तीकरण हे असते. भागधारक हे नफा मिळवण्याच्या उद्देशाने कंपनीमध्ये गुंतवणूक करतात.

१०.१ लाभांश – अर्थ :

डिव्हिडंड शब्द ‘डिव्हिडेंटम’ (dividentum) या लॅटिन शब्दापासून निर्माण झाला आहे. डिव्हिडेंटम म्हणजे ‘ज्याचे विभाजन होऊ शकते.’

लाभांश म्हणजे कंपनीच्या नफ्यातील असा भाग जो भागधारकांमध्ये वाटला जातो.

कंपनीच्या वितरणयोग्य नफ्यातील असा हिस्सा जो घोषित केल्यानंतर मिळण्यास भागधारक पात्र असतो.

व्याख्या :

- १) दि इन्स्टिट्यूट ऑफ चार्टर्ड अकौंटंट ऑफ इंडियाने लाभांशाची व्याख्या पुढीलप्रमाणे केली आहे – “भागधारकांना कंपनीच्या नफ्यातून अथवा या उद्देशाने उपलब्ध असलेल्या राखीव निधीतून होणारे वितरण.”
- २) भारतीय सर्वोच्च न्यायालयाच्या मते : “कार्यरत कंपनीचे भाग धारण करणाऱ्या व्यक्तींना कंपनीच्या नफ्यातील दिला जाणारा हिस्सा म्हणजे लाभांश होय.”

अधिक माहिती :

अ) कार्यरत कंपनी म्हणजे ज्या कंपनीस सुरु आहेत व नफा मिळवितात.

ब) वितरणासाठी उपलब्ध नफा व लाभांश वाटपासाठी उपलब्ध नफा या भिन्न संकल्पना आहेत.

वितरणासाठी उपलब्ध नफा म्हणजे कंपनीला भागधारकांना लाभांशाद्वारे वितरित करण्यास कायद्याने अनुमती असलेला जास्तीत जास्त नफा.

लाभांश वाटपासाठी उपलब्ध नफा हा संचालकांनी राखीव निधीची तरतूद केल्यानंतर व मागील नुकसान भरून काढल्यानंतर वितरित करण्यायोग्य नफा.

१०.२ लाभांशाची वैशिष्ट्ये :

- १) लाभांश हा प्रत्येक भागधाकास वाटणीस येणारा नफ्यामधील हिस्सा होय.
- २) लाभांश हा कंपनीच्या नफ्यातूनच देय असतो.
- ३) लाभांश हा कंपनी विनाअट वितरित करते.
- ४) कंपनी फक्त भागधारकांनाच लाभांश वितरित करते.
(१) समहक्क भाग (२) अग्रहक्क भाग
- ५) कंपनीने लाभांशाच्या बाबतीत भेददर्शक अधिकाराचे समहक्क भाग वाटप केले असतील तर अशा भागधारकांचे लाभांश मिळविण्याचे अधिकार हे संबंधित भागांच्या विक्रीच्या वेळेच्या शर्तीनुसार नियंत्रित होतात.
- ६) भांडवलातून लाभांश जाहीर करता येत नाही.
- ७) संचालक मंडळाच्या शिफारशीनुसारच लाभांश जाहीर करता येतो.
- ८) लाभांश हा संचालक मंडळाने शिफारस करून भागधारकाच्या वार्षिक सर्वसाधारण सभेमध्ये ठराव संमत करून जाहीर केला पाहिजे.
- ९) वार्षिक हिशेब वार्षिक सर्वसाधारण सभेमध्ये मंजूर झाल्यानंतर मागील कोणत्याही वर्षाचा लाभांश जाहीर केला जाऊ शकत नाही.
- १०) भागधारकांना एकदा मंजूर व जाहीर केलेला लाभांश सामान्यतः रद्द केला जाऊ शकत नाही.
- ११) लाभांशामध्ये अंतरिम लाभांश समाविष्ट आहे.
- १२) लाभांश रोख स्वरूपात देणे आवश्यक आहे. वस्तुरूपात नाही.
- १३) भागाच्या पूर्ण वसूल मूल्यावरच लाभांश दिला जातो.
- १४) आगाऊ भरलेल्या मागणी हप्त्यावर लाभांश देता येत नाही.

टीप : विशेष करून अंतरिम/मध्य लाभांश असे जोपर्यंत स्पष्ट म्हटले जात नाही तोपर्यंत सर्वसाधारणपणे लाभांश ही संज्ञा 'अंतिम लाभांश' या अर्थाने वापरली जाते.

१०.३ लाभांशासंबंधी कायदेशीर तरतुदी

१०.३.१ लाभांशाच्या स्रोताबाबत कायदेशीर तरतुदी (कलम १२३)

- अ) कंपनी पुढीलपैकी कोणत्याही रकमेतून आर्थिक वर्षासाठी लाभांश जाहीर आणि वाटप करू शकते.**
- १) चालू नफ्यातून म्हणजे कंपनीच्या नफ्यातून घसारा तरतूद व राखीव निधीस रक्कम हस्तांतरित केल्यानंतरची शिल्लक.
 - २) मागील कोणत्याही आर्थिक वर्षाच्या नफ्यातून घसारा वजा केल्यानंतर.
 - ३) लाभांश वाटपासाठी केंद्र किंवा राज्य सरकारने पुरवलेल्या निधीतून.
- ब) भांडवली नफ्यातून लाभांश देता येतो.**
- पुढील अटीची पूर्तता केल्यानंतर
- १) भांडवली नफा रोखीने मिळालेला असावा.
 - २) अशा वाटपाची अनुमती नियमावलीने दिली पाहिजे.
 - ३) सर्व मालमत्ता आणि दायित्वांचे पुनर्मूल्यांकन केल्यावर जो नफा म्हणून राहील.

भांडवली नफा : भांडवली नफा हा कंपनीची स्थिर मालमत्ता ही मूळ किमतीपेक्षा चढ्या दराने विकून किंवा वाढावा घेऊन विकल्याने मिळालेला नफा होय.

क) भांडवलातून लाभांश देता येत नाही.

ड) कंपनीच्या मुक्त राखीव निधीतून लाभांश देता येतो.

मुक्त राखीव निधी : कंपनीच्या नवीनतम (latest) लेखा परीक्षित ताळेबंदानुसार नफा वितरणासाठी राखीव उपलब्ध निधी.

१०.३.२ लाभांश घोषणेसंबंधी कायदेशीर तरतुदी :

१) संचालक मंडळाची सभा : संचालक मंडळाची शिफारस असल्यासच लाभांश घोषित करता येतो. सभेत खालील बाबतीत ठराव संमत करण्यात येतो.

अ) लाभांशाचा दर व लाभांश म्हणून द्यावयाची रक्कम.

ब) लाभांशासाठी नोंदवही बंदची (Book Closure) तारीख

क) वार्षिक सर्वसाधारण सभेचा दिनांक

ड) लाभांश रक्कम वाटपासाठी बँकेत स्वतंत्र खाते उघडले पाहिजे.

२) भागधारकांची मंजूरी :

अ) वार्षिक सर्वसाधारण सभेत सामान्य ठराव संमत करून भागधारकाकडून लाभांश मंजूर होतो.

ब) भागधारक संचालक मंडळाने शिफारस केलेल्या लाभांश दरापेक्षा कमी लाभांश दर जाहीर करू शकतात, परंतु त्यापेक्षा जास्त लाभांश दर जाहीर करता येत नाही.

क) वार्षिक सर्वसाधारण सभेत लाभांश जाहीर झाल्यानंतर कंपनीला त्यावर्षी दुसऱ्यांदा लाभांश जाहीर करण्यासाठी परवानगी नाही.

३) स्वतंत्र बँक खाते :

कंपनीने लाभांश घोषणेपासून ५ दिवसांत लाभांश वाटपाच्या उद्देशाने उघडलेल्या स्वतंत्र खात्यात निधी जमा करणे आवश्यक आहे.

• **सूचिबद्ध कंपनी :** सूचिबद्ध कंपनी म्हणजे ज्या कंपनीचे भाग भागबाजारामध्ये नोंदणी केलेले असतात. अशा कंपनीने नोंदणी करारानुसार काही जादा बाबींची पूर्तता करणे आवश्यक आहे त्या खालीलप्रमाणे.

अ) कंपनीच्या संचालक मंडळाच्या बैठकीच्या (ज्यामध्ये लाभांशाची शिफारस विचारात घेतली जाणार आहे.) तारखेच्या किमान 2 दिवस अगोदर कंपनीचे भाग नोंदणीकृत असलेल्या भाग बाजाराला सूचित करावे.

ब) संचालक मंडळाच्या बैठकीनंतर लाभांशाची घोषणा केल्यासंबंधीची सूचना भागबाजाराला देणे.

क) नोंदवही बंदची (Book Closure) सूचना : भागबाजाराला नोंदवही बंद करण्यापूर्वी किमान ७ कामकाज दिवस आधी सूचना द्यावी.

ड) सभासद नोंद पुस्तिका व हस्तांतरण नोंद पुस्तिका बंद ठेवणे.

इ) भारतीय मध्यवर्ती बँकेने (RBI) अनुमती दिलेल्या इलेक्ट्रॉनिक क्लिअरिंग सर्व्हिस (ECS) किंवा (NEFT) द्वारे लाभांश वाटप केले जावे.

१) बुक क्लोजर : नोंदवही बंदची सूचना : या काळात कंपनी सभासद नोंदणी पुस्तिकेत कोणतेही बदल करित नाही व कोणतेही हस्तांतरण स्वीकारत नाही.

२) रेकॉर्ड डेट : ही तारीख म्हणजे लाभांश व बोनस देणे इ. साठी योग्य सभासद कोण आहे ते ठरविणारी तारीख.

फ) नोंदणीकृत कंपनीला प्रत्येक भागासाठीचा लाभांश याप्रमाणे लाभांशाची घोषणा करावी लागते.

४) लाभांश वाटपास मनाई

- अ) कंपनी जर ठेवीची परतफेड व ठेवीवरील व्याज देण्यास असमर्थ ठरली असेल तर समहक्क भागासाठी लाभांशाची घोषणा करू शकत नाही.
- ब) पुढील परिस्थितीत कंपनी लाभांश वाटप करू शकत नाही.
- १) कंपनीने कर्जरोख्यावरील व्याज दिले नसेल किंवा परतफेड केली नसेल, परतफेडीसाठी राखीव निधीची तरतूद केली नसेल किंवा अग्रहक्क भागांची परतफेड केली नसेल किंवा आर्थिक संस्थांना व्याज दिले नसेल तर इत्यादी.

१०.३.३ लाभांश वाटपाबाबत कायदेशीर तरतुदी :

- १) लाभांश फक्त रोख स्वरूपातच देता येतो, वस्तुरूपात नाही.
- २) लाभांशाचे धनादेश किंवा अधिपत्राद्वारे किंवा भागधारकास कोणत्याही इलेक्ट्रॉनिक माध्यमाद्वारे वाटप केले जाऊ शकते.
- ३) **संयुक्त भागधारक :** सभासद नोंदवहीतील नोंदीनुसार संयुक्त भागभांडवल धारण केलेल्या व्यक्तीच्या बाबतीत प्रथम क्रमांकाला नाव असणाऱ्या व्यक्तीच्या नावे किंवा भागधारकांनी लेखी दिल्यानुसार त्याच्या नावे पत्त्यावर लाभांश अधिपत्र पाठवले जाते.
- ४) **लाभांश वाटप कालावधी (कलम १२४)** कंपनीने लाभांश घोषणेच्या तारखेपासून ३० दिवसांच्या आत लाभांश वाटप करणे आवश्यक आहे.
- ५) लाभांश फक्त कंपनीच्या नोंदणीकृत भागधारकांनाच देय असतो.
- समहक्क भागधारकांना लाभांश वाटपापूर्वी अग्रहक्क भागधारकांना लाभांश मिळविण्याचा हक्क आहे. अग्रहक्क भागधारक व संचयी अग्रहक्क भागधारकाचे थकित लाभांश वाटप झाल्यानंतर उर्वरित नफ्यातून समहक्क भागधारकांना लाभांश वाटप केले जाते.
- ६) जर डिमॅट स्वरूपात भाग खरेदी केले असतील तर डिपॉझिटरीकडून कळविलेल्या लाभप्रद मालकांना (Beneficial owner) लाभांश दिला जातो आणि जर कागदपत्र/ भौतिक स्वरूपात भाग धारण केले असतील तर कंपनीच्या सभासद नोंद पुस्तकात नावे असणाऱ्या सभासदांना लाभांश दिला जातो.
- ७) **कर्तव्यात चूक :** दिलेल्या कालावधीत लाभांश वाटप न केल्यास-
- अ) प्रत्येक संचालक हे शिक्षेस पात्र असतात.
- ब) जोपर्यंत लाभांश वाटप होत नाही तोपर्यंतच्या कालावधीसाठी वार्षिक १२% दराने व्याज देण्यास कंपनी जबाबदार असेल.
- जर कंपनी या कलमाच्या कोणत्याही आवश्यकतेचे पालन करण्यात अयशस्वी ठरली तर कंपनी व संचालक दंड भरण्यास जबाबदार असतील.

१०.४ वाटप न केलेला/मागणी न केलेला लाभांश :

कंपनीने लाभांशाची घोषणा केल्यापासून ३० दिवसांच्या आत लाभांशाचे वाटप केले नाही किंवा भागधारकाकडून लाभांशाची मागणी झाली नाही अशा लाभांशास वाटप न केलेला आणि मागणी न केलेला लाभांश असे म्हणतात.

- वाटप न केलेल्या व मागणी न केलेल्या लाभांशाबाबत नियम :**

लाभांश देणे खाते :

- अ) वाटप न केलेले व मागणी न केलेल्या एकूण लाभांशाची रक्कम 'लाभांश देणे खाते' यामध्ये वर्ग करण्यात यावी. कंपनीकडून हे खाते शेड्युलड बँकेत उघडावे.
- ब) सदर रक्कम लाभांश घोषणेपासून ३० दिवस संपल्यानंतर ७ दिवसांत वर्ग करावी.
- क) न दिलेला व मागणी न केलेला लाभांश देणे खात्यात वर्ग केल्यानंतर ९० दिवसांच्या आत कंपनीने आपल्या संकेतस्थळावर किंवा केंद्र सरकारने मान्य केलेल्या इतर संकेतस्थळावर सदर भागधारकाची नावे, पत्ते, लाभांशाची देय रक्कम ही माहिती प्रसिद्ध करणे आवश्यक आहे.

- ड) लाभांश देणे खात्यातून लाभांश मिळण्यासाठी भागधारकास कंपनीकडे अर्ज सादर करावा लागतो.
- ई) लाभांश देणे खात्यात वर्ग केलेली लाभांश रक्कम वर्ग केल्याच्या तारखेपासून ७ वर्षांच्या आत न वाटप झाल्यास अथवा न नेल्यास कंपनीस सदर रक्कम गुंतवणूकदार शिक्षण व सुरक्षा निधी (Investors Education and Protection Fund - IEPF) मध्ये वर्ग करावी लागते.
- फ) या खात्यातून (IEPF मधून) रकमेची मागणी करताना योग्य पद्धती अनुसरून आवश्यक कागदपत्रासह विहित नमुन्यातील अर्जातील माहिती सादर करावी लागते.

IEPF : केंद्र सरकारने २००१ पासून आयईपीएफची स्थापना केली आहे. आयईपीएफ वर हस्तांतरित करावयाची काही रकमेचे उदाहरणे कंपनीकडील मुदत पूर्ण झालेल्या ठेवी, कंपनीकडील मुदत पूर्ण झालेले कर्जोखे इ.

१०.५ लाभांश वाटपाची माध्यमे (कलम १२३)

भागधारकांना लाभांशाचे वाटप रोखीने केले जाते ते धनादेश, अधिपत्र किंवा इलेक्ट्रॉनिक माध्यमाच्या आधारे केले जाते.

लाभांश वाटपाचे विविध मार्ग :

- १) **लाभांश अधिपत्र :** यामध्ये कंपनी धनादेशाद्वारे भागधारकांच्या नोंदणीकृत पत्त्यावर लाभांशाची रक्कम पाठवते.
- २) **लाभांश आदेश :** भागधारकाच्या विनंतीवरून कंपनी भागधारकाच्या नावे त्याच्या बँक खात्यामध्ये सदर लाभांशाची रक्कम वर्ग करते. त्यास 'लाभांश आदेश' असे म्हणतात. लाभांश आदेश कंपनीस लाभांश थेट भागधारकाच्या बँक खात्यात जमा करण्याचा अधिकार देते.

अधिक माहिती :

लाभांश आदेशाचे फायदे :

- १) वेळेची बचत : लाभांश आदेशामुळे धनादेश तयार करणे व पाठविण्याचा कंपनीचा वेळ वाचतो तसेच भागधारकाचा धनादेश बँकेत जमा करण्याचा व लाभांश खात्यावर जमा होण्याची वाट पाहण्याचा वेळ वाचतो.
- २) धनादेश हाताळणी, गहाळ होण्याची शक्यता कमी.

- ३) **इलेक्ट्रॉनिक माध्यम :** कंपनी भागधारकांना लाभांशाचे वाटप इलेक्ट्रॉनिक माध्यमाच्या सहाय्याने करू शकते.

- अ) सूचिबद्ध कंपनी रिझर्व्ह बँकेने मान्य केलेल्या इलेक्ट्रॉनिक साधनाद्वारे लाभांशाचे वाटप करते. जसे : ईसीएस (इलेक्ट्रॉनिक क्लिअरिंग सर्व्हिस) एनईएफटी (नॅशनल इलेक्ट्रॉनिक फंड ट्रान्सफर)
- ब) दर्शनी मूल्यास देय असणाऱ्या लाभांश अधिपत्राच्या सहाय्याने लाभांश वाटपासाठी बँक व इतर बँकांच्या सहकार्याने व्यवस्था करावी लागते.

ईसीएस आणि एनईएफटी दोन्ही इलेक्ट्रॉनिक साधनांच्या सहाय्याने निधी हस्तांतरित केला जातो. ईसीएस मुख्यतः कमी रकमेच्या डेबिट आणि क्रेडिट व्यवहारासाठी वापरले जाते. ज्याची वारंवार पुनरावृत्ती होते तर एनईएफटी हे जास्त रकमेच्या व्यवहारासाठी वापरले जाते.

दर्शनी मूल्यास देय असणारे लाभांश अधिपत्र हे धनादेश आहे जे कोणत्याही राज्यात त्याच्या बदल्यात काहीही शुल्क न देता त्याच रकमेचा लाभांश प्राप्तकर्त्याला मिळू शकतो.

१०.६ अंतरिम लाभांश : अर्थ

संचालक मंडळाने दोन वार्षिक सर्वसाधारण सभांच्या दरम्यान जाहीर केलेल्या लाभांशास अंतरिम लाभांश म्हणतात. जर लेखा कालावधीसाठी कंपनीचा नफा पुरेसा न्याय ठरला तरच अंतरिम लाभांश देता येतो. त्यासाठी कंपनीच्या लेखा अंकेक्षकाचे मत घेतले पाहिजे. कंपनीच्या नियमावलीने दिलेल्या अधिकारानुसार संचालक मंडळ मध्यावधी लाभांश घोषित करते.

अंतरिम लाभांशाची वैशिष्ट्ये :

- १) अंतरिम लाभांश जाहीर करण्याचे अधिकार संचालक मंडळाला असतात.
- २) अंतरिम लाभांश वर्षाच्या त्या कालावधीतील लाभांश फक्त देय असेल.
- ३) अंतरिम लाभांश जाहीर करण्यापूर्वी कंपनीने वर्षातील काही महिन्यांच्या प्रमाणात नव्हे तर संपूर्ण वर्षासाठी घसान्याची तरतूद केली पाहिजे.
- ४) कोणत्याही राखीव निधीतून अंतरिम लाभांश देता येत नाही.
- ५) कंपनीच्या नियमावलीने अंतरिम लाभांश जाहीर करण्याचा अधिकार संचालक मंडळाला दिलेला असला पाहिजे.
- ६) संचालक मंडळाच्या सभेत अंतरिम लाभांश घोषित करण्याचा ठराव संमत करावा लागतो.
- ७) अंतरिम लाभांशाची घोषणा केल्यानंतर ५ दिवसांच्या आत घोषित केलेल्या लाभांशाची रक्कम शेड्युलड बँकेच्या स्वतंत्र खात्यात जमा करणे आवश्यक आहे.
- ८) अंतरिम लाभांशाची घोषणा केल्यापासून ३० दिवसांच्या आत वाटप करणे आवश्यक आहे.
- ९) न दिलेला किंवा मागणी न केलेला अंतरिम लाभांश 'लाभांश देणे खाते' या खात्यात लाभांश वाटपाची मुदत संपल्यानंतर ७ दिवसांच्या आत म्हणजे घोषणेपासून ३० दिवसांनंतर किंवा घोषणा झाल्यानंतर ३७ दिवसांच्या आत वर्ग करावी लागते.
- १०) लाभांश देणे खात्यात वर्ग केलेली लाभांश रक्कम वर्ग केलेल्या तारखेपासून ७ वर्षांच्या आत न दिल्यास कंपनीस सदर रक्कम गुंतवणूकदार शिक्षण व सुरक्षा निधी खाते आयईपीएफ (Investor's Education and Protection Fund - IEPF) मध्ये वर्ग करावी लागते.

१०.७ व्याज

१०.७.१ अर्थ

वित्तीय संकल्पनेनुसार : दुसऱ्याच्या निधीचा वापर करण्यासाठी दिलेली रक्कम, कर्जपुरवठादाराकडून घेतलेल्या रकमेवरील परतावा. व्याज म्हणजे पैसे घेणाऱ्याला पैसे घेण्याची द्यावी लागणारी किंमत आणि कर्ज देणाऱ्यास देण्यातून मिळणारे उत्पन्न आहे.

१०.७.२ वैशिष्ट्ये

- १) व्याज म्हणजे भांडवलाने दिलेल्या उत्पादित सेवांसाठी दिलेली किंमत होय.
 - २) व्याजाचा थेट जोखमीशी संबंध आहे. जास्त जोखीम तेथे जास्त व्याज.
 - ३) व्याजदर हा मुद्दलाची वार्षिक टक्केवारी म्हणून व्यक्त केला जातो.
 - ४) पत पुरवठा, वित्तीय धोरण, कर्जाचे प्रमाण, चलनवाढीचा दर या बाबींद्वारे व्याज दर निश्चित केला जातो.
 - ५) नफा नसल्यासही कंपनीला व्याज द्यावेच लागते.
 - ६) व्याज हे निश्चित दराने दिले जाते. सामान्यतः पूर्ण-निर्धारित दरानुसार.
- जर कंपनीने जनतेकडून कर्जरोखे व ठेवीच्या स्वरूपात निधी गोळा केला असेल तर व्याज द्यावे लागते.

१०.८ फरक

१) अंतरिम लाभांश व अंतिम लाभांश

मुद्दे	अंतरिम लाभांश	अंतिम लाभांश
१. अर्थ	अंतरिम लाभांश, दोन वार्षिक सभांच्या मधल्या काळात घोषित केला जातो व दिला जातो.	अंतिम लाभांश आर्थिक वर्षाच्या समाप्तीनंतर घोषित केला जातो व वाटप केले जाते.
२. कोण जाहीर करतो ?	संचालक मंडळाच्या सभेत संचालक मंडळ निर्णय घेते व घोषित करते.	अंतिम लाभांश संचालक मंडळ शिफारस करते व भागधारक वार्षिक सर्वसाधारण सभेत घोषित करतात.

मुद्दे	अंतरिम लाभांश	अंतिम लाभांश
३. अधिकृतता/अधिकृत परवानगी	नियमावलीने दिलेल्या अधिकारानुसार अंतरिम लाभांश घोषित केला जातो.	अंतिम लाभांश घोषित करण्यासाठी नियमावलीच्या तरतुदींची/अधिकारपत्राची आवश्यकता नाही.
४. केव्हा घोषित केला जातो ?	दोन वार्षिक सभांच्या मधल्या काळात घोषित केला जातो.	कंपनीच्या वार्षिक सर्वसाधारण सभेमध्ये घोषित केला जातो.
५. लाभांश दर	अंतरिम लाभांशाचा दर अंतिम लाभांश दरापेक्षा कमी असतो.	अंतिम लाभांश दर अंतरिम लाभांश दरापेक्षा जास्त असतो.
६. स्रोत	चालू आर्थिक वर्षातील आवश्यक नफा प्राप्ती उपलब्ध असल्यास अंतरिम लाभांश जाहीर केला जातो.	अंतिम लाभांश जाहीर करण्यासाठी वेगवेगळ्या स्रोतांचा अवलंब केला जातो. आर्थिक वर्षाच्या नफ्यातून, संचित राखीव निधीतून, भांडवली नफ्यातून, केंद्र सरकारने लाभांश वाटपासाठी पुरविलेल्या निधीतून.
७. लेखासंबंधी बाबी	कंपनीचे अंतिम लेखे तयार करण्यापूर्वी जाहीर केला जातो.	हा अंतिम लेखे तयार केल्यानंतर जाहीर केला जातो.

२) लाभांश व व्याज

मुद्दे	लाभांश	व्याज
१. अर्थ	लाभांश म्हणजे भागधारकाच्या भांडवल गुंतवणुकीवरील परताव्याची रक्कम होय.	हे कंपनीच्या धनकोंना कर्जासाठी दिला जाणारा परतावा आहे. जसे : कर्जरोखेधारक ठेवीदार.
२. कोणाला दिले जाते ?	लाभांश सभासदांना दिला जातो. म्हणजेच कंपनीच्या मालकांना दिला जातो.	व्याज कंपनीच्या धनकोंना दिले जाते.
३. बंधन	जेव्हा कंपनीने नफा कमवला असेल तेव्हाच लाभांश देय असतो. लाभांश देण्याची सक्ती नाही.	हे कंपनीच्या नफ्याशी जोडलेले नाही. व्याज देणे हे बंधन आहे आणि ते कंपनीने सक्तीने दिले पाहिजे.
४. कधी दिला जातो ?	सर्व कायदेशीर बाबींची पूर्तता झाल्यावर व नफा पुरेसा असल्यास लाभांश दिला जातो.	कंपनीच्या नफ्याची पर्वा न करता व्याज दरवर्षी देय असते.
५. दर	समहक्क भागधारकांना अस्थिर दराने लाभांश दिला जातो. तो कंपनीच्या नफ्याशी जोडलेला असतो.	व्याजाचा दर हा प्रतिभूतीच्या वाटपावेळी निश्चित आणि निर्धारित केला जातो.
६. ठराव	अंतिम लाभांश वाटपासाठी संचालक मंडळाचा ठराव आणि वार्षिक सर्वसाधारण सभेमध्ये सामान्य ठराव व अंतरिम लाभांश वाटपासाठी संचालक मंडळाच्या सभेत ठराव संमत करावा लागतो.	व्याज देण्यासाठी कोणत्याही सभेत ठराव संमत करण्याची आवश्यकता नाही.
७. उपचार/उपचारात्मक बाब	लाभांश हा नफ्याचा विनियोग आहे.	व्याज हे नफ्यावरील आकार आहे.

सारांश

- भागधारक हे नफा मिळविण्याच्या उद्देशाने कंपनीमध्ये गुंतवणूक करतात.
- लाभांश म्हणजे कंपनीच्या नफ्यातील असा भाग जो (अ) अग्रहक्क भागधारक (ब) समहक्क भागधारक यांच्यामध्ये वाटला जातो.
- लाभांश हा (अ) अंतरिम किंवा (ब) अंतिम असू शकतो.
- कंपनीस (अ) लाभांशाचा स्रोत (ब) लाभांशाची घोषणा (क) लाभांश वाटप या संबंधीच्या कायदेशीर तरतुदींचे पालन करावे लागते.
- अंतरिम लाभांश हा अंतिम लाभांशाचा एक भाग आहे. तो आर्थिक वर्ष संपण्यापूर्वीच त्या वर्षातील नफ्यातून दिला जातो.
- अंतिम लाभांश आर्थिक वर्षाच्या समाप्तीनंतर व अंतिम लेखे तयार केल्यानंतर वास्तविक नफ्यातून दिला जातो.
- संचालक मंडळ लाभांशाचे प्रमाण ठरवितात.
- जेव्हा एखादी कंपनी जाहिर लाभांश देण्यास असमर्थ आहे किंवा भागधारक ३० दिवसांच्या आत दावा करण्यास असमर्थ आहे, तेव्हा वाटप न केलेल्या वा मागणी न केलेल्या लाभांशाचा प्रश्न उद्भवतो.
- व्याज देणे हे बंधनकारक असून ते (अ) कर्जरोखे (ब) बंधपत्रे (क) कर्ज या स्वरूपातील कर्जाऊ रकमेवर द्यावे लागते.

स्वाध्याय

प्र.क्र. १ अ) खाली दिलेल्या पर्यायांमधून योग्य पर्याय निवडून वाक्य पुन्हा लिहा.

- १) लाभांश दिला जातो.
अ) भागधारकांना ब) कर्जरोखे धारकांना क) ठेवीदारांना
- २) म्हणजे नफ्यातील हिस्सा जो कंपनीद्वारे भागधारकांना दिला जातो.
अ) व्याज ब) भाडे क) लाभांश
- ३) लाभांशाची शिफारस करतात.
अ) व्यवस्थापकीय संचालक ब) चिटणीस क) संचालक मंडळ
- ४) अंतरिम लाभांशाची घोषणा करतात.
अ) संचालक मंडळ ब) कर्जरोखेधारक क) ठेवीदार
- ५) अंतिम लाभांशाची घोषणा करतात.
अ) संचालक मंडळ ब) भागधारक क) ठेवीदार
- ६) मधून लाभांश घोषित केला जाऊ शकत नाही.
अ) भांडवल ब) नफा क) राखीव निधी
- ७) लाभांश घोषित झाल्यानंतर दिवसांच्या आत स्वतंत्र बँक खात्यात लाभांश रक्कम हस्तांतरित करावी लागते.
अ) ५ ब) १५ क) ५०

(II)

गट 'अ'		गट 'ब'	
अ)	लाभांश	१)	लाभांश वाटपाच्या घोषणेची माहिती भाग बाजाराला देणे आवश्यक
ब)	व्याज	२)	धनको
क)	आयईपीएफ	३)	नोंदणीकृत भागधारक
ड)	लाभांश देणे खाते	४)	न दिलेल्या लाभांशाची शिल्लक रक्कम येथे हस्तांतरित केली जाते
इ)	सूचिबद्ध कंपनी	५)	नोंद नसलेली कंपनी
		६)	असूचिबद्ध असलेली कंपनी
		७)	न दिलेला/मागणी न केलेला लाभांश
		८)	न दिलेल्या बोनसची शिल्लक हस्तांतरित केली जाते
		९)	लाभांश वाटपाच्या घोषणेची माहिती सरकारला द्यावी लागते
		१०)	सर्वसाधारण जनता

क) खालील प्रत्येक विधानासाठी एक शब्द किंवा शब्दसमूह किंवा संज्ञा लिहा.

- १) कंपनीच्या भागधारकांना मिळणारा गुंतवणुकीवरील परतावा.
- २) अंतिम लाभांश या सभेत जाहीर केला जातो.
- ३) लाभांशाच्या घोषणेची सूचना भाग बाजाराला द्यावी लागणारी कंपनी.
- ४) असे भागधारक ज्यांना स्थिर दराने लाभांश मिळतो.
- ५) असे भागधारक ज्यांना अस्थिर दराने लाभांश मिळतो.
- ६) भागधारकाच्या बँक खात्यात थेट लाभांश रक्कम मिळण्यासाठी भागधारकाने केलेली विनंती.
- ७) असा कालावधी ज्यामध्ये लाभांश घोषित झाल्यापासून लाभांश वाटप पूर्ण केले जाते.
- ८) दोन वार्षिक सर्वसाधारण सभांच्या दरम्यान घोषित केला जाणारा लाभांश.
- ९) संचालक मंडळाकडून निश्चिती व घोषणा केला जाणारा लाभांश.
- १०) कंपनीकडून धनकोंना दिला जाणारा परतावा.

ड) खालील विधाने बरोबर की चूक ते लिहा.

- १) कंपनीच्या नोंदणीकृत भागधारकांना लाभांश वाटप केले जाते.
- २) लाभांश संचालक मंडळ निश्चित करते.
- ३) लाभांश भागधारक निश्चित करतात.
- ४) एकदा जाहीर केलेला लाभांश रद्द करता येत नाही.
- ५) लाभांश भांडवलातून देता येत नाही.
- ६) भागधारक लाभांश म्हणून द्यावयाचा दर आणि नफा किती असावेत याचा निर्णय घेतात.
- ७) सर्व प्रकारच्या भागधारकांना निश्चित दराने लाभांश मिळतो.
- ८) आयईपीएफ हा कंपनीने तयार केलेला निधी आहे.
- ९) व्याज ही कंपनीची देयता आहे.
- १०) कंपनीच्या भागधारकांना व्याज दिले जाते.

इ) गटात न बसणारा शब्द शोधा.

- १) अंतिम लाभांश, अंतरिम लाभांश, व्याज
- २) भांडवलातून, मुक्त राखीव निधीतून, सरकारने पुरवलेल्या निधीतून
- ३) लाभांश खाते, लाभांश आदेश, न दिलेला/मागणी न केलेला लाभांश खाते
- ४) लाभांश अधिपत्र, लाभांश आदेश, धनादेश

फ) खालील विधाने पूर्ण करा.

- १) 'डिव्हिडंड' हा शब्द लॅटीन भाषेतील शब्दापासून आला आहे.
- २) लाभांशाचे वाटप यांना करतात.
- ३) लाभांशाची घोषणा यांची शिफारस असल्यासच केली जाते.
- ४) लाभांशाचे वाटप स्वरूपात केले जाते.
- ५) या सभेत अंतिम लाभांशास मंजूरी घ्यावी लागते.
- ६) लाभांशाचे वाटप मधून करू शकत नाही.
- ७) अंतरिम लाभांश निश्चिती व घोषणा कडून केली जाते.
- ८) पूर्ण निर्धारित आणि स्थिर दराने लाभांशाचे वाटप भागधारकांना केले जाते.
- ९) घोषित केलेल्या लाभांशाचे वाटप हे दिवसात पूर्ण केले पाहिजे.
- १०) अंतरिम लाभांश वाटप करण्यासाठी मधील तरतूदीने अधिकृतता/परवानगी दिली पाहिजे.
- ११) कंपनीने त्यांच्या धनकोना देणे बंधनकारक आहे.

ग) कंसातील अचूक पर्याय निवडा.

(I)

गट 'अ'		गट 'ब'	
अ)	डिव्हिडंटम (Dividentum)	१)	
ब)	व्याज	२)	
क)		३)	अंतिम लाभांश
ड)		४)	अंतरिम लाभांश
इ)	सरकारी निधी	५)	

(धनको, आयईपीएफ, लॅटीन शब्द, संचालक मंडळाच्या सभेमध्ये, वार्षिक सर्वसाधारण सभेमध्ये)

(II)

गट 'अ'		गट 'ब'	
अ)	अग्रहक्क भाग	१)	
ब)	समहक्क भाग	२)	
क)	ठेवीदार	३)	
ड)		४)	लाभांशाचे वाटप
इ)		५)	लाभांश जाहीर परंतु देय/मागणी नाही

(न दिलेला/मागणी न केलेला लाभांश, लाभांशाचा स्थिर दर, लाभांशाचा अस्थिर दर, व्याज, ३० दिवसांच्या आत)

ह) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

- १) लाभांश म्हणजे काय ?
- २) लाभांशाची शिफारस करण्याचा अधिकार कोणाला असतो ?
- ३) अंतिम लाभांश म्हणजे काय ?
- ४) अंतरिम लाभांश म्हणजे काय ?
- ५) अंतरिम लाभांश कोण घोषित करते ?
- ६) कोणत्या भागांवर स्थिर दराने लाभांश मिळतो ?
- ७) कोणत्या भागांवर अस्थिर दराने लाभांश मिळतो ?
- ८) अंतरिम लाभांश हा कोणत्या सभेत निश्चित व घोषित केला जातो ?
- ९) व्याज म्हणजे काय ?
- १०) न दिलेला लाभांश हा न दिलेल्या लाभांश खात्यात किती कालावधीत हस्तांतरित करावयाचा असतो ?

ई) खालील वाक्यातील अधोरेखित शब्द दुरुस्त करून वाक्य पुन्हा लिहा.

- १) धनकोंना लाभांशाचे वाटप करतात.
- २) भागधारकांना व्याज दिले जाते.
- ३) अंतिम लाभांश दोन वार्षिक सर्वसाधारण सभेच्या दरम्यान दिला जातो.
- ४) अंतिम लाभांशाच्या घोषणेसाठी विशेष ठरावाची आवश्यकता असते.
- ५) लाभांशाचे वाटप त्याच्या घोषणेपासून ६० दिवसांच्या आत केले जाते.
- ६) जाहीर केलेल्या लाभांशाचे वाटप करण्यासाठी ३० दिवसांच्या आत लाभांश खात्यामध्ये हस्तांतरित करावा लागतो.
- ७) लाभांश दरवर्षी देणे हे कंपनीवर बंधनकारक आहे.
- ८) अग्रहक्क भागधारकांना लाभांश मिळण्याचा शेवटचा प्राधान्यक्रम असतो.
- ९) अग्रहक्क भागधारकांना अविशिष्ट/उर्वरित नफ्यामधून लाभांश मिळतो.
- १०) कंपनी नफ्याची पर्वा न करता दरवर्षी लाभांश देते.

ज) योग्य क्रम लावा.

१. अ) लाभांशाची शिफारस
ब) नफा पुरेसा असल्याचे तपासणे
क) संचालक मंडळाची सभा
२. अ) लाभांश खात्यात वर्ग
ब) आयईपीएफ मध्ये वर्ग
क) न दिलेले लाभांश खात्यात वर्ग
३. अ) सभासद नोंद पुस्तक बंद ठेवणे
ब) संचालक मंडळाच्या सभेची सूचना भाग बाजाराला देणे
क) लाभांशाच्या घोषणेची सूचना भाग बाजाराला देणे
४. अ) लाभांश दराचा निर्णय
ब) आयईपीएफमध्ये वर्ग
क) लाभांशाचे वाटप

५. अ) अंतरिम लाभांशाचे वाटप
 ब) संचालक मंडळाच्या सभेत अंतरिम लाभांश ठरवणे व घोषित करणे.
 क) नियमावलीची परवानगी.

प्र.क्र. २) खालील संज्ञा/संकल्पना स्पष्ट करा.

१) नफा	२) लाभांश
३) व्याज	४) अंतिम लाभांश
५) अंतरिम लाभांश	६) न दिलेला लाभांश
७) न दिलेला लाभांश खाते	८) लाभांश आदेश
९) आयईपीएफ	१०) लाभांश दर

प्र.क्र. ३) खालील घटना/परिस्थितीचा अभ्यास करून आपले मत लिहा.

- १) एलएमएन कंपनीने सन २०१८-१९ वर्षासाठी लाभांश जाहीर करण्याचे निश्चित केले त्यावर्षी कंपनीला अपेक्षेपेक्षा कमी नफा झाला आहे.
- अ) संचालक मंडळाने मुक्त राखीव निधीतून रु. ५/- प्रतिभाग दराने लाभांशाची शिफारस करू शकते का ?
 ब) वार्षिक सर्वसाधारण सभेच्या संमतीशिवाय संचालक मंडळ लाभांश जाहीर करू शकते का ?
 क) संचालक मंडळ भेटीच्या स्वरूपात लाभांश देऊ शकते का ?
- २) ए. बी. सी. कंपनी लि. ने अंतरिम लाभांश देण्याचे निश्चित केले.
- अ) मुक्त राखीव निधीतून लाभांश देता येईल का ?
 ब) संचालक मंडळाला संचालक मंडळाच्या सभेमध्ये तो लाभांश जाहीर करण्याचा अधिकार आहे का ?
 क) लाभांशाची घोषणा केल्यापासून कंपनी ३० दिवसांच्या आत लाभांश वाटप करू शकते का ?
- ३) राज कंपनी लिमिटेड ने अंतरिम लाभांश देण्याचे निश्चित केले.
- अ) पुरेशा नफ्याअभावी रु. ५/- प्रतिभाग लाभांश देण्याचा संचालक मंडळाचा निर्णय योग्य आहे का ?
 ब) संचालक मंडळ मुक्त राखीव निधीतून लाभांश देऊ शकते का ?
 क) संचालक मंडळ भांडवलातून लाभांश जाहीर करू शकते का ?
- ४) डायमंड कंपनी लिमिटेड अंतरिम लाभांश देण्याचा विचार करत आहे.
- अ) जाहीर केल्यापासून किती दिवसामध्ये लाभांश खात्यात लाभांश निधी हस्तांतरित केला पाहिजे ?
 ब) भागधारकांना किती दिवसामध्ये लाभांश वाटप केले पाहिजे ?
 क) लाभांश जाहीर झाल्यापासून न दिलेला लाभांश निधी किती दिवसात 'न दिलेला लाभांश खात्यात' वर्ग केला जातो ?
- ५) स्टार कंपनी लिमिटेड या सूचिबद्ध कंपनीच्या संचालकांनी ₹ १५/- प्रतिभाग लाभांश देण्याची शिफारस केली आहे.
- अ) अग्रहक्क भागधारकांना लाभांश वाटप झाल्यानंतर समहक्क भागधारकांना लाभांश वाटप करणे हे योग्य आहे का ?
 ब) वार्षिक सर्वसाधारण सभेस सदर लाभांशास संमती देण्याचा अधिकार आहे का ?
 क) कंपनी रोखीने लाभांश देऊ शकते का ?

- ६) गोल्ड कंपनी लिमिटेड ने रु.१०/- प्रतिभाग लाभांश आर्थिक वर्ष २०१८-१९ साठी जाहीर केला आहे.
- अ) लाभांश जाहीर केल्यापासून ३० दिवसांच्या आत वाटप न केल्यास कंपनीने कर्तव्य करण्यात कसूर केली असे होईल का ?
- ब) कंपनीने न दिलेला लाभांश कर्जरोखा राखीव निधी खात्यास वर्ग करणे योग्य आहे का ?
- क) कंपनीने ३० दिवसानंतर न दिलेला लाभांश आयईपीएफला वर्ग करावा का ?

प्र.क्र. ४) फरक स्पष्ट करा.

- १) अंतिम लाभांश आणि अंतरिम लाभांश
- २) लाभांश आणि व्याज

प्र.क्र. ५) थोडक्यात उत्तरे लिहा.

- १) लाभांशाच्या बाबतीत सूचिबद्ध कंपनीने लक्षात ठेवावयाचे चार मुद्दे सांगा.
- २) लाभांशाच्या कोणत्याही चार वैशिष्ट्यांची चर्चा करा.
- ३) व्याजाची वैशिष्ट्ये स्पष्ट करा.

प्र.क्र. ६) खालील विधाने सकारण स्पष्ट करा.

- १) लाभांश कंपनीच्या नफ्यातून दिला जातो.
- २) अंतरिम लाभांश मुक्त राखीव निधीतून देता येत नाही.
- ३) अंतिम लाभांशासाठी वार्षिक सर्वसाधारण सभा निर्णायक आहे.
- ४) सूचिबद्ध कंपनीला लाभांश वाटपासंदर्भात अतिरिक्त मार्गदर्शक मार्गांचे/सूचनांचे अनुसरण करावे लागते.
- ५) समहक्क भागधारकांना लाभांशामध्ये शेवटचे प्राधान्य मिळते.
- ६) कंपनीस न दिलेला लाभांश वापरता येत नाही.
- ७) व्याज देणे हे कंपनीचे उत्तरदायित्व/कर्तव्य/देयता आहे.
- ८) अंतरिम लाभांश वाटपाकरीता सभासदांच्या मंजूरीची आवश्यकता नसते.

प्र.क्र. ७) खालील प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

- १) लाभांश परिभाषित करा आणि त्याची वैशिष्ट्ये स्पष्ट करा.
- २) व्याज परिभाषित करा आणि त्याची वैशिष्ट्ये स्पष्ट करा.
- ३) लाभांशाच्या घोषणेबाबत कायदेशीर तरतुदींची चर्चा करा.
- ४) अंतरिम लाभांश स्पष्ट करा.

